

ФЕНОМЕН ПСИХІЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Постановка проблеми. Вивчення феномену психічної депривації розпочалося відносно нещодавно. Один із перших дослідників Р. Спітц в середині минулого століття пов'язав емоційні та когнітивні розлади дітей у сиротинцях з нестачею материнської турботи. Д. Боулбі, завдяки якому термін «депривація» (що дослівно означає – позбавлення, втрата) увійшов в науковий світ, у своїй впливовій теорії приєднання пояснив дитячу депресію відсутністю батьківської уваги, емоційною холодністю по відношенню до дитини, інакше кажучи, фрустрацією потреби в батьках [11, с. 273]. Взагалі термін «психічна депривація» означає нестачу, незадоволення важливих психічних потреб. З часів Д. Боулбі та Р. Спітца, вплив психічної депривації частіше асоціювали з невеликими групами населення: дітьми, які проживали в закладах інтернатного типу або довго знаходились без батьків у лікарні (так званий «госпіталізм»), людьми похилого віку, інвалідами, які теж знаходились у державних закладах, та людей деяких професій, робота котрих пов'язана з ізоляцією та збідненим середовищем. Та поступово завдяки новим дослідженням, приходиться розуміння того, що проблему психічної депривації потрібно розглядати значно ширше. Сучасні соціально – економічні процеси відображаються на людях нестачею часу, сил та можливостей для спілкування навіть з родиною, ускладнюють задоволення головних психічних потреб: у безпеці, повазі, любові, емоційному прийнятті та взаємодії з близькими. Так Й. Лангмейер та З. Матейчек вважають доцільним обговорювати питання субклінічної депривації в умовах сучасної цивілізації [7;10]. Тобто вплив психічної депривації поступово може стати загальним для всього суспільства.

Саме тому є **актуальним** дослідження феномену психічної депривації та її впливу на сучасний соціум.

Виходячи зі сказаного, **метою** статті є розгляд проблеми психічної депривації, її види та форми, прояви її впливу на особистість.

Виклад основного матеріалу. Один з відомих вчених – популяризаторів наукових знань з психології та психіатрії М. І. Буянов [5, с. 67], називає психічну депривацію всемогутньою. Мається на увазі, що вона може впливати на всі сторони життя людини, оскільки, умовно кажучи, має стільки видів, скільки існує потреб. Вона може докорінно змінити психіку і при цьому має безліч проявів, частіше негативних. Вслід за Д. Хеббом ми можемо сказати, що дія на особистість психічної депривації починається там, де утворилося з будь - яких причин психічно недостатнє середовище, хоча в той же час воно може бути біологічно повноцінним [15, с. 7].

Для більш досконалого вивчення різноманітного впливу психічної депривації її умовно поділяють на декілька видів і форм. Хоча зрозуміла умовність цього розподілу. Деякі види депривації можуть діяти одночасно, підсилюючи руйнівний вплив одна одної. Так, наприклад, якщо виникає деприваційна ситуація у сім'ї, (сімейна депривація) у дитини під її впливом може виникнути, чи посилитись дія освітньої депривації. Більшість авторів виділяє чотири базові види депривації, в залежності від потреб, які не задовольняються в тому чи іншому випадку. Інші види, якщо так можна висловитись, компонуються з них.

Перший вид – **сенсорна** (стимульна за Й. Лангмейером та З. Матейчеком) депривація [8, с. 131]. Виникає при недостатності сенсорних стимулів, нестачі інформації, необхідної для психологічного благополуччя. Утворюється своєрідний «стимульний» голод. Проявляється у людей, які довго знаходяться в одноманітному, збідненому середовищі. Наприклад у спелеологів, полярників, підводників, людей які відбувають покарання в одиночній камері [2, с. 2]. На жаль, до людей, які можуть постраждати від сенсорної депривації відносяться також діти з неблагополучних сімей та діти, які виховуються в державних

зкладах інтернатного типу. В цьому випадку сенсорна депривація є складовою частиною материнської депривації. Для дитини вплив сенсорної депривації у порівнянні з дорослим більш травматичний. Так на думку Л.І. Божович, потреба в нових сенсорних подразненнях є головною для психічного розвитку малюків [3, с. 221]. Сенсорна депривація може визвати у людини розлади, які добре висвітлили відомі експерименти з так званою «ізоляційною» ванною та деякими іншими схожими дослідженнями. Коли у людини виникає нестача будь – яких зовнішніх стимулів, то це призводить до психозів, які проявляються у порушенні мислення, галюцинаціях, тривозі, навіть паніці, особистісних та поведінкових розладах. До сенсорної депривації близька по суті і може розглядатися як її підвид є **рухова депривація**. Виходячи з назви, стає зрозуміло, що в даному випадку депривована потреба у русі. Вона може впливати на групи населення наведених вище, крім того охоплює людей, які ведуть малорухливий спосіб життя внаслідок хвороби. Рухова депривація, крім емоційних розладів, характерних для деприваційного синдрому, може впливати і на розвиток особистості. Так наприклад, обмеження у русі в дитинстві може призвести до порушення формування «образу – Я» [1, с. 11].

Другий вид – депривація значень, інформаційна або **когнітивна депривація**. За Й. Лангмейером та З. Матейчеком виникає при неупорядкованій, хаотичній структурі зовнішнього світу, яка не дає особистості розуміти, регулювати та передбачати життєві обставини [8, с. 131]. Частіше її розуміють як дефіцит інформації взагалі або дефіцит правдивої інформації. Як результат – людина приймає невірні рішення, допускає помилки у роботі, конфліктує. Поступово у неї може скластися невірна модель оточуючого світу. Спираючись на неї, людина будує свою поведінку, що, зрозуміло, принесе ще більше помилок та непорозумінь [1, с. 36]. Як і у випадку з попередніми видами, внаслідок постійної психотравмуючої ситуації, це буде відобразитися у особистісних та емоційних розладах. Хоча когнітивна депривація має багато спільного з сенсорною, але сила її впливу залежить не тільки від зовнішнього середовища, але і від особистих якостей людини. А саме: від багатства

внутрішнього світу, якостей характеру, вміння аналізувати та робити висновки, навичкам спілкування. Чим більше особистість розвинута, тим менший вплив може мати на неї цей вид депривації. Хоча з іншої сторони, саме інформаційно збіднене середовище не дає змоги людині розвиватися інтелектуально та духовно. У сучасному світі важливо вміти отримувати, опрацьовувати та засвоювати потрібні знання з інформаційного океану та на цій основі будувати адекватні моделі поведінки.

Наступним третім видом є **емоційна депривація**, або депривація емоційного відношення. Утворюється при недостатній можливості у задоволенні потреби у емоційних відношеннях, встановленню емоційних зв'язків, незадоволенню потреби в емоційному прийнятті та визнанні. Виникає також тоді, коли вже встановлені емоційні стосунки раптово припинились. І це може бути навіть більш травматичним, ніж у випадку відсутності емоційної прихильності взагалі [8, с.131; 4, с.56-62]. Кожній особистості для підтримування психологічного здоров'я необхідне емоційне прийняття, «погладжування» за терміном Е. Берна. Незадоволення потреб у емоційному комфорті, повазі, любові веде до депресивних станів [2, с. 3].

Емоційну депривацію вважають базовою для формування **материнської депривації**. Це одна з найтяжчих за наслідками депривація. Саме нестача емоційно теплого відношення до дитини, недостатність спілкування з матір'ю в результаті її відсутності взагалі, зайнятості на роботі, відстороненому, емоційно холодному, можливо авторитарному, чи навпаки занадто ліберальному типам виховання, ведуть до незадоволення потреб у любові та прийнятті і, як наслідок, – велика кількість психічних розладів. Це можуть бути: затримка психічного розвитку, несформованість базової довіри до світу [1, с. 49], емоційні розлади (висока тривожність, роздратованість, негативізм, ворожість, підозрілість, пригніченість, апатія та депресія, підвищена агресивність), неадекватна самооцінка і як її результат – невпевненість у собі. Можливе виникнення психозів та неврозів у майбутньому [15, с. 23 - 24]. Такі діти схильні до несамостійності суджень, емоційної залежності від інших,

асоціальної поведінки, алкоголізму та наркоманії [9, с. 15]. За А. Маслоу депривація потреби у любові патогенна, може визвати психічні захворювання, а для малюків несе буквально загрозу для життя [10, с. 234]. Багато дослідників описували випадки найтяжчої депресії у малюків у випадках за термінологією Д. Боулбі «відриву від матері» [8, с. 23]. В сучасному суспільстві, на жаль, з'явилися великі верстви суспільства, які теж страждають від материнської депривації або батьківської (якщо відсутній батько). Це діти, батьки яких постійно зайняті на роботі (до речі, це можуть бути діти з дуже забезпечених сімей, батьки яких в кращому випадку довірили їхнє виховання гувернерам), діти з неповних сімей або діти з дистантних сімей (сім'ї, де батьки довгий час фізично відсутні і не впливають на виховання та соціалізацію). В процесі дорослішання дитині все більше потрібна увага не тільки матері, але й батька та інших близьких родичів. Поступово при подальшому незадоволенні головних психічних потреб дитини материнська депривація трансформується у **сімейну депривацію** [8, с. 103]. Проблема дистантних родин, в контексті сімейної депривації, набуває все більшого соціально-психологічного значення, оскільки стосується великої кількості населення у всьому світі. Маємо на увазі збільшення населення, яке задіяне у процес трудової міграції. До країн, які традиційно вважалися донорами мігрантів (країни Азії, Африки, Латинської Америки) приєдналися країни, які утворилися після розпаду Радянського Союзу [14, с. 13]. З одного боку, від депривації страждають діти, які залишаються протягом довгого часу без уваги батьків. Особливо небезпечна депривація виникає в ситуації, коли відсутність батьків дитина сприймає як відсутність любові з їх сторони. З іншої сторони, батьки які раптово опиняються в незнайомому середовищі теж страждають від наслідків психічної депривації. В будь-якому разі вся родина знаходиться в стресовому стані. Слід брати до уваги, що сучасна сім'я будується саме на емоційних зв'язках, тому емоційна депривація руйнівна діє на кожного члена родини. І навпаки, у сім'ях з тісним емоційним зв'язком, підтримкою, взаємодією діти виростають впевненими у собі, самостійними особистостями, а батьки реалізуючи свій

виховний потенціал отримують позитивні емоції, знаходяться в гармонії з собою та світом [4, с. 79].

Сімейна депривація тісно переплітається не тільки з емоційною, але й з четвертим базовим видом психічної депривації – **соціальною депривацією**. Як правило, соціальна депривація (інакше депривація ідентичності) трактується як неможливість чи обмежена можливість для засвоєння автономної соціальної ролі, розвитку особистості взагалі. Мається на увазі проблеми у соціалізації, які виникають в результаті ізоляції від об'єктів соціалізації, коли суспільство з будь – яких причин не виконує свої функції по підтримці повноцінного існування особистості [15, с. 7]. Відомі «діти - мауглі» є найбільш наочним прикладом впливу цього виду депривації. Чим молодша особистість, тим наслідки депривації більш різнобічні та згубніші. У випадку ранньої абсолютної соціальної депривації людський індивід не формується як особистість, тобто у таких дітей відсутнє усвідомлення свого «Я», мислення, мова. Досить ґрунтовно соціальна, як і емоційна, депривація вивчалася в першу чергу як вагомий фактор впливу на дітей – сиріт. Дослідження таких вчених як: Л. І. Божович, Д. Боулбі, Г. М. Бевз, Д. Віннікотта, О. І. Захарова, Й. Лангмейера, М. І. Лісіної, С. Д. Максименко, З. Матейчека, А. М. Прихожан, Н. М. Толстих, Г. Фрейд, Р. Шпитца, Т. І. Юферової виявили, що для дітей, які виховуються в закладах інтернатного типу характерні, окрім вказаних раніше, ще розлади самоідентифікації, які проявляються в феномені «почуття ми» (діти в групі відчують і ведуть себе як єдине ціле, відчувають себе комфортно тільки в ній та довіряють лише один одному). Вони не вміють налагоджувати довірливі стосунки, мають труднощі у спілкуванні та розумінні інших людей, у них спостерігається відсутність життєвої перспективи та велика внутрішня конфліктність. В сучасному суспільстві феномен соціальної депривації трактується значно ширше. Депривація виникає, коли людина опиняється в соціальній ізоляції. Тому вона може діяти, як ми вже вказували, на трудових мігрантів та їх сім'ї, людей які вийшли на пенсію, інвалідів, важкохворих, ВІЛ – інфікованих, жінок які знаходяться в декретній відпустці. Також впливає, як і у

випадку з сенсорною депривацією: на осіб, умови праці яких передбачають тривалу ізоляцію, раптове зменшення суспільних контактів [6, с. 8]. Проявляється соціальна депривація у цих категоріях населення характерним для всіх видів психічної депривації **деприваційним синдромом**: тривогою, страхом, депресією, почуттями самотності та відторгнутості. Можна сказати, що незалежно від виду депривації, її прояви майже однакові і відрізняються скоріше за силою цих проявів, в залежності від тривалості впливу, віку, психологічного стану особистості. Якщо людина підпадає під вплив соціальної депривації у дорослому віці, то її вплив може сильно варіювати в залежності від якостей особистості та її зрілості, рис характеру, емоційного стану. Як ми зазначали вище, більш тривалий і стійкий вплив депривація справляє на дитячу особистість. **Ми знову торкнемося питань сімейної депривації в аспекті її впливу на соціалізацію та родинне виховання дітей. Характерним прикладом є її вплив на досить велику для сучасної України верству населення, таку як діти трудових мігрантів. Просторова відстань між членами родини, яка характерна для цих сімей розриває внутрішньо - сімейні зв'язки, виникає емоційне відчуження, стосунки з батьками дистанціюються. Зменшується потенціал родинної соціалізації та виховний ресурс, порушується процес ідентифікації, нарощується нестача патернів «дорослості». Як наслідок – не формуються чіткі уявлення про сімейні стосунки, важче засвоюються зразки гендерної поведінки. Психіка дитини в умовах родинної депривації інфантилізується. Депривована дитина в результаті гірше підготовлена до виконання соціальних ролей, що в майбутньому дорослому житті буде ускладнювати особисте та професійне життя. Негативні наслідки тривалої відсутності батьків можуть вплинути і на навчальну діяльність, посилити вплив освітньої депривації (шкільної, педагогічної), оскільки психіка депривованої дитини вже травмована [7, с. 198]. Якщо дитина не має надійного тилу, відсутнє почуття захищеності, яке надають батьки, вона стає дуже чутливою щодо ставлення інших до себе. Так наприклад серед дітей, батьки яких довірили виховання дітей бабусям та**

дідусям шкільний невроз мали 78,4% школярів [13, с. 11]. Відомо, що саме на цих родичів більшість трудових мігрантів залишає дітей. Найчастіше це вже люди похилого віку, які не в змозі в силу багатьох причин виконувати виховну функцію замість батьків. При освітній депривації відчужене, занадто формальне спілкування вчителів та учнів, неможливість самореалізації особистості дитини фактично не дає шансів для шкільного успіху. Педагог при цьому навчає і оцінює стереотипно і, як правило, не використовує індивідуальний підхід до учнів. Таким чином, депривується потреба в повазі та самоповазі учня, підтримці, перспективі інтелектуального розвитку [15, с. 49].

В рамках соціальної депривації, слід розглянути, ще одну розповсюджену у сучасному світі депривацію: при пошуку змісту життя, свого життєвого призначення, при незадоволенні потреби у самоактуалізації виникає **екзистенційна депривація**. Вона може мати серйозні наслідки як для юнацтва, що тільки починає шукати свій шлях, так і для дорослих, зрілих особистостей. В сучасному суспільстві, коли міжособисте спілкування стає формальним, зникають традиції, збільшується емоційна особистісна ізоляція, людина все частіше потрапляє, за висловом В. Франкла в «екзистенційний вакуум», коли індивід не знаходить сенсу існування, втрачає смак до життя [16, с. 5]. При тривалому знаходженні навіть дорослої людини під впливом екзистенційної депривації можливі психічні розлади у формі неврозів та психозів (це може бути депресія, суїцидальна поведінка, тощо). На щастя, як правило, при виході з деприваційної ситуації, тобто вирішенні на даному етапі життя змістоутворюючих питань, негативні прояви екзистенційної депривації зменшуються та повністю зникають. Можна сказати, що вона може виконувати і позитивну роль, наче запобіжник духовного застою, як стимул самовдосконалення, подальшого розвитку особистості. Ми розглянули види депривації, які найчастіше виділяють більшість дослідників. У сучасній психології в залежності від потреб, які не задовольняються, виділяють додатково такі види депривації: економічну, етичну, естетичну, сексуальну, тощо. Всі види психічної депривації зазвичай складно переплітаються та

поєднуються [12, с. 43].

Окрім розглянутих нами видів психічної депривації, виділяють ще **форми** депривації. Явна або маніфестуюча (має очевидний характер) та прихована (маскувальна). Вона не така очевидна і виникає у зовнішньо благополучному середовищі [12, с. 20]. Ілюстраціями явної, є депривація, яка може виникнути в умовах дитячого будинку, тривалого перебування у лікарні, роботах пов'язаних з соціальною ізоляцією. Прихована виникає, наприклад, при холодному емоційному, формальному відношенні матері або батька до дитини (при авторитарному, ліберальному стилях виховання). Досить часто ця форма є причиною неуспішності в школі, конфліктів на роботі, виникнення почуття дискомфорту, депресій у людей пенсійного віку, при цьому вона може не усвідомлюватись. Негативний вплив прихованої депривації, як правило, тягнеться роками, оскільки її досить важко виявити і тому вплив часткової депривації може бути дуже травматичним для особистості.

Депривація може бути також частковою та повною (тотальною). При частковій не задовольняється якась одна потреба. При тотальній депривації не задовольняються багато потреб або одна, але дуже важлива. Це може бути, наприклад, материнська депривація або сенсорна, рухова (у випадку їх впливу на малюків або людей при раптовій інвалідизації в результаті порушення функцій органів чуття, опорно – рухового апарату). Близькі за значенням попередніх форм, є означені А. Маслоу: депривація небазових потреб та загрозна. Перша легко переноситься особистістю, її наслідки незначні та легко зникають. Друга сприймається особистістю, як загроза блокування своїх головних потреб (безпеці, любові, визнанні та емоційному сприйнятті, повазі, самоактуалізації). Депривація метапотреб небезпечна для психічного здоров'я, може визвати психічні захворювання [10, с. 103]. На жаль, в сучасному суспільстві саме блокування вищих потреб є актуальним і веде до подальшої психотизації соціуму.

Висновки. Проблема психічної депривації у сучасному світі поступово перетворюються з проблеми окремих верств населення в глобальну

загальнолюдську. Більшість населення поступово опиняється в стані хронічної депривації. Вирішення питання зменшення впливу та профілактики депривації, це питання розвитку гармонійної, психологічно здорової особистості, яка успішно реалізує себе як у сімейному, так і в професійному житті. Особистість може опинитись в деприваційній ситуації в будь – якому віці та незалежно від соціально – економічного становища. Отже, вплив депривації може торкнутись кожної людини. Особливо травматичним та таким, який має наслідки для усього подальшого життя, є вплив депривації на дитину. Частіше за все, особистість, яка в дитинстві не задовольняла важливі психологічні потреби, буде мати травмовану психіку. І навпаки, людина яка зростає в сім'ї де батьки з розумінням ставляться до потреб дитини, має з ними теплі, міцні емоційні зв'язки, сама в майбутньому маючи великий виховний потенціал батьківства, вже в свою чергу буде успішно реалізовувати себе у вихованні наступного покоління. Психічна депривація може впливати на всі сторони життя людини: заважає засвоювати соціальні ролі, повноцінно навчатися в школі, продуктивно працювати у колективі, будувати сімейні стосунки. Виходячи з вищесказаного стає зрозумілим, що проблема психічної депривації набуває все більшого науково - практичного значення та потребує подальшого вивчення.

Список використаної літератури

1. Алексеенкова Е.Г. Личность в условиях психической депривации: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2009. – 96 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. – СПб.: Ленинздат, 1992. – 400 с.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. 2-е изд. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.

4. Боулби Д. Создание и разрушение эмоциональных связей.– М.: Академический Проект, 2004. – 232 с.
5. Буянов М.И. Беседы о детской психиатрии: Кн. для учителей и родителей. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1992. – 255с.
6. Варава Л. А. Переживання особистістю почуття самотності в стані соціальної депривації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук спец: 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології»/ Варава Л. А. – К., 2009. – 20 с.
7. Винникотт Д. Семья и развитие личности. Мать дитя. – Екатеринбург: «Литург», 2004. – 400 с.
8. Лангмейер Й., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага : Мед. изд-во Авиценум, 2009. – 162 с.
9. Максименко О.Г. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту особистості в умовах родинної депривації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Максименко О.Г. – Одеса, 2008. – 18 с.
10. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – 316 с.
11. Меш Э., Вольф Д. Детская патопсихология. Нарушение психики ребенка. – СПб.: прайм – ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
12. Прихожан, А.М., Толстых, Н.Н. Психология сиротства. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.
13. Синягина Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 96 с.
14. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник / за редакцією Левченко К.Б., Трубавіної І.М., Цушка І.І. – К. : ФОП «Чальцев», 2008. – 384с.

15. Фетискин Н.П., Миронова Т.И. Психологические основы образовательной депривации. Учебно-методическое пособие.– Кострома: КГУ, 2007. – 148 с.

16. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 196 с.

Резюме

Феномен психічної депривації та його значення в сучасному суспільстві.

У статті висвітлено питання психічної депривації та її вплив на сучасне суспільство. Відображені причини зростання її впливу серед багатьох категорій суспільства. Охарактеризовані головні види та форми психічної депривації. Докладно описані прояви окремих видів та форм психічної депривації. Наведені приклади взаємодії окремих видів психічної депривації. Особливу увагу приділено впливу психічної депривації на психіку дитини.

Ключові слова: *психічна депривація, деприваційний вплив, види та форми психічної депривації.*

Resume

Krupnik I.R.

The phenomenon of psychic deprivation and its importance in modern society.

The article highlights the issue of mental deprivation and its impact on modern society. Displayed causes the growth of its influence among many categories of society. Described the main types and forms of psychological deprivation. Detailed implications of certain types and forms of psychological deprivation. Examples of the interaction of certain types of mental deprivation. Particular attention is paid to the impact of deprivation on the mental psyche of the child.

Keywords: *mental deprivation, depryvatziynnyu impact types and forms of psychological deprivation.*